

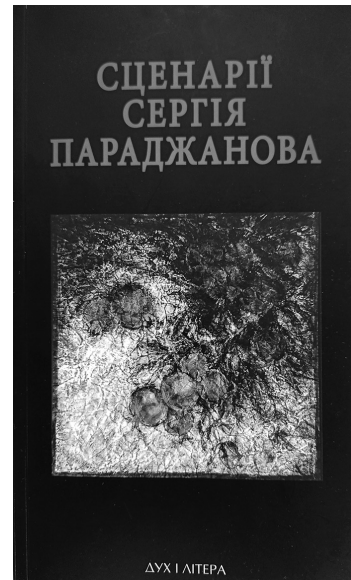
Сценарії Сергія Параджанова, написані в Україні

Уже існує чимало досліджень про Параджанова-режисера, є альбоми і дослідження про нього як автора численних колажів. Але його сценарний доробок поки що залишався ніби в тіні. Й от нарешті вийшла книжка, завдяки якій читачі можуть дізнатися і про цю сферу його творчості.

Результатом перших десяти років життя Сергія Параджанова у Києві й роботи на кіностудії ім. О. Довженка стали фільми («Андрієш», «Перший парубок», «Українська рапсодія», «Квітка на камені»), які не особливо виділялися з поточної продукції. 1963–1964 рік став потужним вибухом традиції й поділив життя кінорежисера на два етапи: до «Тіней забутих предків» і після них. Картина Параджанова полетіла світами, викликаючи подив і захоплення. Міжнародне визнання помножило творчі сили, додало впевненості у собі й породило бажання висловити мовою кіно власний мистецький світ. Режисер хотів поділитися своєю любов'ю до Києва, виразити суб'єктивне відчуття мальовничого міста над Дніпром, яке стало для нього рідним. Він не визнавав жанрове кіно, а тим більше чужим був йому кінематограф казенний, ідеологічно заангажований, він піддавав його критиці. Тим самим набував собі іміджу опозиціонера, що не йшло на користь розвитку його кар'єри. Він стверджував, що його кіно – живописне, воно тяжіє до статичності, до ритуалу, до притчі.

Але перш, ніж барви засяють на екрані, вони, за непорушними правилами, мають втілитися у слові. І якщо раніше Параджанов знімав за чужими сценаріями, а в «Тінях» уперше став співавтором, то, підкорившись власній інтуїції, починає писати сценарії сам.

Усього у Києві він написав шість завершених творів для екрану: «Київські фрески», «Інтермеццо», «Золотий обріз», «Ікар», «Чудо в Оденсі» і «Сповідь». Та писав неканонічно, тому вже найперший («Київські фрески») – свого роду стенограму відчуттів і настроїв – в офіційних колах не сприйняли: автор зіткнувся з проблемою затвердження в інстанціях. На щастя, в нього не бракувало прихильників,

Сценарії Сергія Параджанова. З коментарями фахівців. Автор ідеї і упорядник Юрій Морозов. К. : Дух і літера, 2024. 364 с.

вони пропонували опрацювати текст, зробити його більш «прохідним». Параджанов спершу відмовлявся, але після обговорень на кіностудії погодився на допомогу іменитого Павла Загребельного. Та настала «година Х» – 4 вересня 1965 року: саме того вечора на прем'єрі «Тіней» у кінотеатрі «Україна» зі сцени прозвучало повідомлення про свавілля влади – арешти української інтелігенції. Після цього «компетентні органи» доклали всіх зусиль, щоб не тільки «Київські фрески», а й усі наступні сценарії Параджанова не були реалізовані. Їхній метод розправи з непокірними не змінився: вони карали забороною творити. А постановника фільму, що приніс славу не лише українському, а й радянському кіно, через вісім років покарали радикально: ув'язненням у колонії суворого режиму.

Кінознавець Юрій Морозов, котрий ще в студентські роки познайомився з Сергієм Йосиповичем, уже вдруже віддає йому свою шану. Десять років тому він підготував збірник статей «Екранний світ Сергія Параджанова». А цього разу, до 100-річчя Майстра, випустив у тому ж видавництві книгу «Сценарії Сергія Параджанова». Чотири з них – «Київські фрески», «Сповідь», «Інтермеццо» і «Диво в Оденсі» – вже друкувалися¹, але, по-перше, за кордоном у книзі росій-

¹ Параджанов С. Исповедь. Киносценарии. Письма. – СПб.: Азбука, 2001.

ською мовою і тому фактично не доступні для українських шанувальників Параджанова, по-друге, туди не увійшли «Золотий обріз» та «Ікар», про існування яких там просто не знали.

Своєрідним вступом до книги «Сценарії» став розділ, присвячений помешканню Параджанова на площі Перемоги в Києві, де, окрім спогадів самого упорядника, вміщено спогад Януша Газди, а також детальний опис інтер'єру цього помешкання живописцем, графіком і педагогом Миколою Кривенком. Тобто розділ «Душа міста» став свого роду запрошенням у світ Параджанова.

Книга – це корпус текстів Параджанова. Та не тільки. Всі шість його сценаріїв, безперечно, потребували коментарів – контекстуальних, біографічних, культурологічних, мистецтвознавчих. І це становить важливу дослідницьку і популяризаторську частину цього видання. Юрій Морозов, який свого часу працював на кіностудії редактором, подав власний аналіз кожного твору, де охарактеризував мистецькі особливості текстів та обставини їх написання. Крім того, запропоновано ще по два-три різнопланові дослідження – тож, крім нього як автора, у книзі є ще 12 авторів, чії тексти чітко поділяються на: спогади про Параджанова-митця, про спільну з ним роботу над сценаріями (Роман Балаян, Януш Газда, Павло Загребельний, Микола Кривенко, Катерина Рапай), академічну аналітику (Наталія Нікоряк з Чернівецького університету, Тігран Сімян з Єреванського, Анна Яковлевич-Радуневич з Белградського), тексти, що ґрунтуються на архівних документах (Тетяна Дерев'янка – організаторка й багаторічна директорка Музею кіностудії ім. О. Довженка, Лариса Брюховецька з Національного університету «Києво-Могилянська академія») й узагальнюючі тексти, які популяризують авторський світ Параджанова (Сергій Тримбач) або розповіді про власну роботу, що стосувалася Параджанова (Андрій Алферов).

Зокрема, аналіз сценарію «Київські фрески» під кутом зору феноменології запропонував Тігран Сімян. Досить ґрунтовні дослідження стосуються сценарію «Інтермеццо», який був виявом любові Параджанова до Коцюбинського. Наталія Нікоряк запропонувала щільний аналіз параджанівського сценарію². Детальні етапи обговорення твору і розкриття механізму заборони «неугодного» авторка дослідила Лариса Брюховецька.

Уваги заслуговують сценарії менш відомі («Золотий обріз» та «Ікар»), написані в останній рік перед арештом, які засвідчують інтенсивну творчу роботу Параджанова, його бажання продовжувати режисерську кар'єру, що так надовго загальмувалася. «Золотий обріз» (перша назва «Дочка букініста») про захоплення рідкісними книгами він написав 1972 року спільно з Тамарою Шевченко – сценаристкою, дружиною Голови Держкіно УРСР Святослава Іванова. Від почерку Тамари Шевченко присутнє прагнен-

ня передати нюанси почуттів та атмосферу інтелектуального середовища Києва, ескізність, певна екзальтованість у змалюванні персонажів. Головний герой – уже немолодий чоловік, директор букіністичного магазину, в образі якого вгадуються риси самого Параджанова: така сама відданість улюбленій справі й безкорислива готовність допомагати іншим. З огляду на ідеологічні пріоритети, сценарій був «непрохідним», адже з середини 1972 року в Україні запанували застій і русифікація, і владі, в особі головного ідеолога УРСР, потрібні були успішні представники робітничого класу, а не рафіновані інтелігенти сфери обслуговування, до якої належали і працівники книжкових крамниць.

З постановкою фільму «Інга» на початку 1973 року шансів на постановку в Параджанова було більше (в його біографії вже був прецедент, коли йому доручили підхопити проєкт режисера, котрого з поважних причин усунули від постановки, і в результаті він поставив фільм «Квітка на камені»). Тут підставою для передачі йому вже режисерського сценарію була трагедія: 1972 року авторитетний кіномайстер Віктор Івченко, який мав приступати до зйомок психологічно-реалістичного фільму «Інга», помирає від чергового інфаркту. Скасувати заплановану виробничу одиницю кіностудія не могла – знімати фільм доручають С. Параджанову, і він погоджується. Та він не був би собою, якби залишив без змін напрацьоване Віктором Іларіоновичем. Включивши свою фантазію, оперативного переробив сценарій, змінив його фактуру і розповів історію романтично-притчеву, а не реалістично-психологічну. І як він не переконував, що майже все зберіг у сценарії, керівництво Держкіно УРСР його роботу відхилило, давши таке пояснення: «Поданий кіностудією сценарій фільму в постановці режисера-постановника С. Параджанова не відповідає затвердженому Держкіно СРСР літературному сценарію "Інга"»³.

Після цього Параджанов відновив співпрацю з одним із найавторитетніших сценаристів СРСР Віктором Шкловським і спільно з ним написав сценарій «Чудо в Оденсе», присвячений данському казкареві Гансу Крістіану Андерсену. Державний комітет СРСР з телебачення вже видав наказ про запуск стрічки, але, за вказівкою влади УРСР, С. Параджанова арештовують, сфабрикувавши проти нього кримінальну справу.

Нині українські, й не лише українські, кінознавці сплачують Параджанову борги. Переглядаючи фільми, вчитуючись у тексти, де він пропонував продуктивні ідеї для кіно, досліджуючи його біографію, не можна не погодитися з авторами книги, що він випередив свій час. Читаючи його сценарії, знайомлячись із обставинами їх написання, це його устремління в майбутнє особливо відчуваєш.

Лариса Іванишина

² Слід наголосити, що і цей сценарій, і «Київські фрески» мали чимало варіантів, і, мабуть, варто було б зазначити, який саме (первісний чи остаточний) пропонується упорядником.

³ Сценарії Сергія Параджанова. З коментарями фахівців. Автор ідеї і упорядник Юрій Морозов. К. : Дух і літера, 2024. С. 262-263.